

Egy patrióta zsidó hitvallása 1850-ből

Einhorn Ignác (Horn Ede):

A forradalom és a zsidók Magyarországon

Fordította: Fenyő István

Az utószókat írta Fenyő István és

Miskolczy Ambrus

Budapest, 2000. 258 o.

Az 1848–49-es magyarországi politikai emigráció egyik neves alakjának, Einhorn Ignácnak *A forradalom és a zsidók Magyarországon* című munkája 150 év elmúltával immár magyarul is olvasható. Az eredetileg német nyelven megjelent munkát Fenyő István fordításában, továbbá a fordító és Miskolczy Ambrus utószavával együtt veheti kezébe az érdeklődő olvasó. Mivel a szerző életét ma már csak kevesen ismerik, érdemes röviden összefoglalni a legfontosabb rá vonatkozó adatokat. Einhorn Ignác (Horn Ede) Vágújhelyen született, jómódú, tekintélyes kereskedő családban. Apja utódjának szánta, de a fiú fantáziáját inkább a könyvek mozgatták meg. Gimnáziumi tanulmányait követően a *Pressburger Zeitung* szerkesztőségében nemcsak az újságrással, hanem későbbi barátjának, Dux Adolfnak a jóvoltából a magyar irodalommal is megismerkedett. Szellemi érése egybeesett a zsidó reformmozgalommal és a magyarországi reformkor politikai küzdelmeivel. Radikális beállítottságú ember volt, aki mind a zsidó vallást, mind a zsidóság helyzetét alapvetően meg akarta változtatni.

A zsidó vallást az ész-, a szubsztancia vallásává akarta átalakítani. A berlini reformegylet mintájára nem csupán a zsidóságnak az adott nemzeti közegbe való beilleszkedését szorgalmazta, hanem olyan, a zsidó vallás évezredes hagyományait is semmibe vevő reformokat sürgetett, mint például a szombatnak a vasárnapra történő áthelyezése, illetve a körülmetélés elvetése. A zsidó vallás sértetlenül hagyandó lényegét 1848-ban még az istenhitben és az erkölcsi tanításban jelölte meg. Minden mást kíméletlenül racionalizálni akart a „korszellem”

elvárásainak megfelelően. Nem ismert más dogmát, csak az értelem „dogmájá”-t.

Noha Einhorn több ízben is tagadta, a reform sorsa szorosan összefüggött az emancipációjával a magyarországi liberálisok szinte kivétel nélkül támogatták, de többségük az egyenjogúsítást a zsidóság magyarosodásával, illetve a zsidó vallás reformjával hozta összefüggésbe. Legyen szabad itt csak Kosuth Lajos és Löw Lipót híressé vált hírlapi vitájára utalnunk. A pesti reformközség 1848 őszén Einhorn Ignácot választotta lelkeszül, s az anyaközséggel kitört vallási vita olyannyira kiéleződött, hogy a fiatal rabbi és hívei nemes egyszerűséggel csak középkori zelótaként emlegették az anyaközség rabbiját, Schwab Löwöt, aki viszont kiközösítette a felforgatókat.

Einhorn Ignác és elvbarátai nem hiába támogatták szívvel-lélekkel a szabadságharcot: a magyar országgyűlés 1849. július 28-án kimondta az emancipációt, amelyet politikai- és katonai okokból kifolyóan hónapokon át halogatott. Einhorn az összeomlás küszöbén Komáromba menekült, ahonnan amnesztiával elbocsátották, majd hamarosan az emigráció esztendei következtek. Prága, Halle, Lipcse voltak útjának fontosabb állomásai. Lipcsében nemcsak a politikai publicisztika általa már korábban is művelt területén alkotott rendületlenül, hanem érdeklődési köre új elemekkel is bővült, mindennek előtt a statisztikával és a közgazdaságtannal. Politikai ellenségei itt is hajsztát indítottak ellene, s arra kényszerítették, hogy Brüsszelbe, majd Párizsba költözzék. 1869-ben Jókai hazahívta, 1870-től kezdődően országgyűlési képviselő volt, s halálának évében, 1875-ben a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi tárca államtitkárává nevezték ki.

A forradalom és a zsidók Magyarországon című munka a politikai publicisztika műfajába sorolható. Ennek megfelelően nem más, mint egy jól felépített és szellemesen alátámasztott szellemi konstrukció, amely-

nek célja korántsem a kritikus elemzés, hanem sokkal inkább az emancipációs gondolat védelmezése, a magyarországi zsidóságnak, mint a jövőben nagy lehetőségekkel rendelkező közösségének az ábrázolása. A szerző számára például nyilvánvaló tény, hogy a Mózes-hit önállóságra és szabadságszeretetre, a kereszténység pedig engedelmességre és alázatosságra vezet. (17. o.) Nem szükséges hosszasan bizonyítanunk ezen állítás tarthatatlanságát, inkább még egyszer szeretnénk utalni a munka fő tendenciájára, a mítoszképzésre, amely a zsidóságot szerető egyszerű nép és a zsidóság emancipációját csak kényszeredetten vagy még úgy sem támogató arisztokráciában éppen úgy tetten érhető, mint a zsidóság belső ellentéteinek időnkénti elhallgatásában. Kivételt képez a 21., illetve a 23-24. oldalakon olvasható néhány önkritikus sor a reakciós zsidók tevékenységéről, illetve (a Fenyő István utószavában is méltatott) drámai hangvételű beszámoló az emancipáció szegedi elfogadásáról.

Einhorn Ignác idealizálta a gettót: a szabadság közegeként állította be, s e közeg főhőse – Miskolczy Ambrus megalapozott értékelése szerint – a „szabadságszerető zsidó, aki a jövőben és nem a múltban él”. (224. o.) A magyar haza mítosza, amely természetesen a jövőnek szól, valós történeti elemekből is építkezik. Ilyen adatok fellelhetők már középkori történelmünkben is, de még fontosabbá válik ebben az összefüggésben a zsidó-magyar párhuzam egész társadalmat betöltő tudata, illetve a reformellenzéknek a polgári jogi egyenlőség érdekében vívott politikai küzdelme. Ezek után érthető, hogy a munkának majdnem a felét az előzmények ismertetése teszi ki, s ezek után az olvasó már levonhatja a legfontosabb következtetéseket: a zsidóság helyzete Magyarországon jobb volt, mint a szomszéd országokban; a magyar nép pedig – szemben a zömében idegen ajkú városi polgársággal – harmonikusan élt együtt a zsidósággal.

Az 1848-as polgári átalakulás ismertetését a pozsonyi antiszemita zavargások, majd ebből következően a Batthyány-kormány tevékenységének bírálata nyitja meg. A szerző emancipációt váró, majd várako-

zásaiban keservesen csalódó lelkiállapotának megnyilvánulásaként értékelhetők ezek a gondolatok: „Felemáság és határozatlanság volt a Kossuth–Batthyány-minisztérium [!] uralkodó jellemvonása első pillanattól kezdve az utolsóig hathónapos működésének idején.” (93. o.) A történészek ma már nem ítélik meg ennyire negatívan a Batthyány-kormány működését. Tény, hogy a pesti antiszemita rendzavarásra akkor került sor, amikor a kormány még nem vette át a budai fegyvertár készleteit, és a Magyarországon állomásozó cs. kir. sorkatonasággal sem rendelkezhetett. Feltűnő, hogy a szerző milyen nagymértékben szimpatizált még 1850-ben is a márciusi ifjakkal, annak ellenére, hogy saját radikális politikai irányítási szerepléséről nem tudhatunk meg sokat. Szerinte a zsidóellenes megmozdulásokkal egyúttal a márciusi ifjakon is el akarták verni a port politikai ellenfeleik, s helyesen szögezi le, hogy az ifjúság egy hónappal március 15-ét követően elveszítette befolyását az ügyekre. (102. o.)

Az 1848 júliusában tartott zsidó közgyűlésen két irányzat bontakozott ki: az egyik az emancipációt feltételül szabta a magyarok támogatásához, a másik a magyarok feltétlen támogatása mellett kardoskodott. Kezdetét vette a szabadságharc, amelyben a zsidók, sérelmeik dacára – Einhorn véleménye szerint –, a magyarok mellé álltak. Itt érdemes egy pillanatra megállni annak szemléltetésére, milyen nagy utat tett meg a szerző egyetlen év leforgása alatt. 1849. május 27-én elhangzott prédikációjában még úgy foglalt állást, hogy „...ez a küzdelem [t. i. az 1848–49-es szabadságharc – Z. P.] a legnagyobb, az utolsó és eldöntő harc, a jog és önkény, kényuralom és szabadság, népfenség és zsarnokság között”. Egészen másként vélekedett a magyarországi helyzetről 1850-ben, amikor a zsidóság forradalomban játszott szerepét elemezte: „Nem szabadság és rabság állottak itt egymással szemben; nem zsarnoki önkény és népuralom viaskodtak az uralomért. A magyar márciusi felkelés kiváltképpen az ország régi önállóságának helyreállításáért, Magyarország függetlenségéért és a magyarság uralmáért folyt.” (26. o.) A hir-

telen változást nem csak a szabadságharc veresége fölött érzett fájdalom indokolta, hanem az a – kötetben sajnálatosan nem olvasható – tény is, hogy Einhorn Ignác 1850-ben kérelmet nyújtott be a belügyminisztériumhoz az országba történő visszatelepülése érdekében, s kérelmét az osztrák hatóságok csak 1851-ben utasították el.

A zsidóság forradalomban játszott szerepét Einhorn Ignác a nemzetországban és a honvédségben lévő túlreprezentáltságuk mellett elsősorban a nemzetiségi lakosság által lakott területeken tartotta jelentősnek, ahol a zsidóság vált a magyar érzület hordozójává. Fontosnak tartotta a háborús szükségletek előteremtése kapcsán kifejtett tevékenységüket is. (136-140. o.) Némileg meglepő módon ugyanakkor nem ítélte jelentősnek a zsidó újságírók szerepvállalását. Korábban már említettük, hogy a mű egyik értékes része a szegedi, 1849. július 28-i események leírása. (148-155. o.) Végző következtetése szerint a zsidóknak a forradalomban kevésbé tulajdonítható kiemelkedő befolyás. A magyar zsidó (sic!) ugyanakkor szerinte sokat nyert a forradalommal: mindenek előtt az emancipációt; azután azt, hogy az egyenjogúság eszméje „a nép öntudatában is szilárd gyökeret eresztett”. Nem mellékes az a tény sem, hogy reményei szerint a zsidóság és a magyarság politikai szövetsége szilárdabbá vált. „A barátság és testvériség kötelékét a csatatéren kiöntött vér szilárdná és bensőségessé tapasztotta.” (161. o.) A zsidóságon múlik, hogy képes-e élni a számára megnyílt hatalmas lehetőségekkel.

A munkát névmutató és két utószó teszi könnyebben áttekinthetővé. Fenyő István, a mű fordítója, akinek fordítása minden dicséretet megérdemel, utószavában összefoglalja Einhorn Ignác életpályáját, majd röviden ismerteti a munka főbb megállapításait. Elismerően szól arról, hogy Einhorn a zsidóságot már nem látta monolit egységnek, és kiemeli annak jelentőségét is, hogy a zsidókérdés elemzését nem „önmagában” végezte el, „hanem általános társadalmi összefüggéseiben, más szociális erőtevényezőkkal való kapcsolódásaiban”. (185. o.) Arra is ki-

terjed a figyelme, hogy a szerző egyes megállapításait a rá jellemző szelídséggel és tudományos alapossgal helyreigazítsa.

Miskolczy Ambrus utószavában azokat a kommunikációs köröket tárja fel, „amelyeket járva Horn Ede a magyar zsidó identitás egyik kialakítójaként léphetett és lépett fel”. (190. o.) Identitásának elemei eszerint 1848-49-ben és 1850-ben is azonosak voltak, csak a rangsoruk változott meg. Előbb „magyar, zsidó, világpolgár”, majd 1850-ben már „világpolgár, zsidó, magyar” volt a sorrend. Az osztrák illúziók összeomlása (a visszatérés lehetőségének elutasítása – Z. P.) után újabb változás következett be a sorrendben: „magyar, világpolgár, zsidó”. Az elemzés során megismerkedhetünk a zsidó reformkorral, az ortodoxia és a reformerek küzdelmeivel is. A zsidó-magyar párhuzamot kihasználva Einhorn érvelése szerint a magyar a másik zsidó, a zsidó pedig a rosszabb helyzetben lévő magyar. (199. o.) Miskolczy véleménye szerint Einhorn többfrontos harcot folytatott a zsidó (a pozitív zsidó) tipizálásával: egyrészt a belső megosztottságon akart úrrá lenni, másrészt nem akarta az ortodox zsidóságot bűnbakként odavetni ellenfeleinek.

Miskolczy Ambrus több ízben érinti a szerző teológiai-filozófiai nézeteit is. Megállapítja, hogy a megreformált, középkori maradványaitól megtisztított zsidó vallás „már-már a felekezeti fölötti felekezeti példaképe lett”. (210. o.) Helyesen emeli ki, hogy a fiatal rabbi gondolatmenete logikusan vezetett a transzcendenciától az evilági lét problémái felé. A kinyilatkoztatás fogalmának fokozatos tágítása végül a pozitív vallásosság felszámolásához és – hasonlóan a szerző kedvenc filozófusához, Spinozához – a zsidóságból való kiátkozáshoz vezetett.

Eredeti meglátással Miskolczy Ambrus a szerzőt Eötvös József báróval és Kemény Zsigmonddal állítja párhuzamba. Indoklása szerint azért, mert „mindhárman valami olyat tudtak, ami kortársaik fölé emeli őket”. (216. o.) Igen értékesek a gettó idealizálásáról, valamint a magyar haza mítoszáról papírra vetett sorok. Végző következ-

tetése szerint a kis mítoszok „egy nagy mítoszban egyesültek: a (re)integráció mítoszában. Ez volt a nemzet. Az ide vezető út: a harc. Igazában: integráció, de reintegrációként élték át, ezért mítosz”. (229. o.) Einhorn Ignác talán maga sem vallotta be saját magának, hogy „a modern magyar nemzet Mózesre” szeretett volna lenni. Noha kevesen forgatták ezt a művét, az – Miskolczy Ambrus szerint – „mégis a modern magyar nemzeti identitás egyik alapműve”. (257.)

A recenzens mindenkori kínos kötelessége, hogy az adott munkában található hiányosságokat szóvá tegye. Most valóban nehéz helyzetben vagyunk, hiszen hibákat nem találva, pusztán csak arra szorítkozhatunk, hogy néhány olyan kérdést vessünk fel, amely segíthet bennünket Einhorn Ignác életének jobb megértésében. Rögtön szembetűnik, hogy a munkát nem látták el lábujgyzetekkel, így a szerző néhány pontatlan megállapítása, amelyek korrekciójára az utószavakban nem került sor, esetleg téves ismeretek rögzüléséhez vezethet. Példaként említenénk, hogy Einhorn Ignác szerint a magyar hadseregben egyetlen zsidó tiszt sem emelkedett a századosi rangfokozatnál magasabbra. (140. o.)

Már több ízben utaltunk rá, milyen fontos lett volna Einhorn 1850-es hazatérési kísérletére utalni. Több lehetőséget rejt magában a fiatal rabbi teológiai nézeteinek elemzése is. Itt hiányoljuk a teológiai háttér felekezeti határokat átlépő, összehasonlító elemzését. 1848 áprilisában például a pestbudai papság rendkívül hasonló követeléseket fogalmazott a katolikus egyház vonatkozásában, mint amilyeneket Einhorn Ignác egyik alapműve, a *Grundprinzipien einer geläuterten Reform im Judenthum* tartalmaz.

Miskolczy Ambrus nagyon fontos eredményre jutott, amikor megállapította, hogy Einhorn „a modern magyar nemzet Mózesre” akart lenni. Itt kiegészítésként megjegyezhetnénk, hogy ez a törekvése Kossuthnak is szemet szúrt. Az egykori kormányzó emlékirataiban elismerően szólt Einhorn Jósika Miklós mellett az emigrációban végzett munkájáról, de ugyanakkor kissé aggódva figyelte az ambiciózus publi-

cista tevékenységét. 1860. október 29-én kelt levelében többek között ezt írta Klapka Györgynek: „Teljességgel nem szeretném, hogy Horn [azaz Einhorn – Z. P.] mindenható oda-oda biggyesztgeti a nevét. Ki az ördög gondol azzal, hogy Horn hogy gondolkodik? Csak úgy volna fontossága, ha az emigráció képviselőjének vétetnék – nagy hajlandósága van ezt gyanítani –, de nekem nincs hajlandóságom ezt szankcionálni, mert ha mond is bár olyat, mi nem rossz, mond olyat is, ami nem jó.”

Pontosításra szorul viszont az a megállapítás, miszerint Einhorn 1850-ben a „magyar-zsidó – Kossuth-kultusszal egybefonódó – messianizmusára tekinthetett vissza feledtető szkepszissel”. (218. o.) Itt ismét az összehasonlító elemzés hiánya bosszulta meg magát, hiszen Einhorn 1848–49-es prédikációit egyáltalán nem hatotta át olyan mértékben a Kossuth-kultusz, mint például néhány katolikus pap (Bardocz János, Kovrik Artúr stb.) szentbeszédeit. Az emigrációban viszont mind Görgeiről, mind pedig Kossuthról írt broszúrája hemzseg a kritikátlan megjegyzésektől. Vitatható, vagy legalábbis bővebb kifejtést igényelt volna az a megállapítás is, hogy az ismertett mű Einhorn legértékesebb, illetve legizgalmasabb munkája. Szívesen olvastunk volna néhány sort a mű historiográfiai jelentőségéről is. Kritikai megjegyzéseink sorát mindazonáltal azzal kell zárunk, hogy egy ilyen munkához utószót írni rendkívül nehéz feladat, s ennek ellenére ezt mindkét szerző színvonalasan oldotta meg.

Einhorn Ignác egész életében a szabadságért küzdött. Szabadságért a zsidóság számára, szabadságért a magyarok és a Magyarországon lakók számára, szabadságért az elnyomott rétegek számára. Bármennyire is meghökkenne rajta, életpályája nem annyira Spinozáéval, mint inkább Lamennais vagy a magyarországi liberális katolicizmus elfeledett alakjainak életútjával állítható párhuzamba.

Zakar Péter